

Ксенія ЮРТАЄВА,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології ННІ №1 Харківського національного університету внутрішніх справ м. Вінниця, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6096-2020>
e-mail: yurtayeva.kseniya@univd.edu.ua

Альбіна САВЧУК,

курсантка групи ННІ2-22-401 ННІ №2 Харківського національного університету внутрішніх справ м. Вінниця, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8206-447X>
e-mail: oqeul111@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.43>

ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВОГО ГОДУВАННЯ

Анотація. Тези доповіді присвячена правовим та етичним аспектам застосування примусового годування. Проаналізовано національні та міжнародні підходи до застосування примусового годування, принципи і підстави застосування примусового годування. Окреслено ступінь розробленості регулювання застосування примусового годування у вітчизняному законодавстві, визначено його недоліки. Запропоновано розмежування понять відмови від прийняття їжі та оголошення голодування як передумов застосування примусового годування. Визначено доцільність розробки окремих механізмів правового реагування на інциденти відмови від прийняття їжі особами, що перебувають в місцях несвободи, та оголошення ними голодування.

Ключові слова: особи, які перебувають у місцях несвободи, права людини, примусове годування, етика, оголошення голодування, повага до автономії особи.

Питання застосування примусового годування є одним з найскладніших у сферах медичного права і прав людини, оскільки воно безпосередньо стосується балансу між обов'язком держави захищати життя людини та повагою до автономії, гідності та волі особи. Питання примусового годування безпосередньо пов'язано з правами осіб, які перебувають у місцях несвободи, — ув'язненими, затриманими та підозрюваними, які використовують відмову від прийняття їжі як форму протесту або захисту своїх прав.

Відповідно до українського законодавства будь-яке медичне втручання без згоди пацієнта можливе тільки у разі наявності ознак прямої загрози його життю за умови, якщо з об'єктивних причин неможливо отримати згоду від самого пацієнта або його законних представників (ст. 43 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я») [1]. Ураховуючи контекст застосування примусового годування, його слід вважати особливим випадком надання медичної допомоги, який становить виняток з вищезазначеного правила. У зв'язку з цим застосування примусового годування викликає

низку правових та етичних дилем.

Так, наприклад, Мальтійська декларація стосовно осіб, що оголосили голодування, прийнята Всесвітньою медичною асоціацією у 1991 р. (WMA Declaration of Malta on Hunger Strikers), визнає безумовний пріоритет автономії особи щодо застосування до неї процедури примусового годування у випадках, коли вона обирає голодування як засіб досягнення певних цілей шляхом здійснення негативного розголосу навколо представників влади. Відповідно до цього міжнародного документу примусове годування визнається абсолютно неприпустимим у випадку поінформованої та добровільної відмови особи, що оголосила голодування, від застосування цієї процедури. Відповідно до параграфу 20 Мальтійської декларації етичним вважається дозволити особі, що оголосила голодування, померти з гідністю, аніж примусити її проходити через медичні втручання поза її волею. Мальтійська декларація закликає лікарів, які відвідують осіб, що оголосили голодування, при виникненні конфлікту між лояльністю до адміністрації (зокрема адміністрації місця позбавлення волі) та до пацієнта зберігати

незалежність від роботодавця у прийнятті медичних рішень [2].

Відповідно до законодавства України примусове годування може бути застосовано до осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі, та осіб, взятих під варту, які заявили про відмову від прийняття їжі. Підстави застосування примусового годування до осіб, засуджених до позбавлення волі, передбачені в ч. 3 ст. 116 Кримінально-виконавчого кодексу України: «До засудженого, який заявив про відмову від прийняття їжі, може бути застосовано примусове годування на підставі ухвали суду, прийнятої за висновком лікаря про те, що такому засудженому загрожує значне погіршення стану здоров'я та існує очевидна загроза його життю ...Застосування примусового годування без ухвали суду забороняється» [3]. Порядок розгляду цього питання судом визначено ст. 539 Кримінального процесуального кодексу України [4]. Застосування примусового годування до підозрюваного або обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, було закріплено ст. 206-1 Кримінального процесуального кодексу України лише у липні 2022 р. [4], що стало усуненням прогалини, яка існувала до цього в українському законодавстві.

Порядок примусового годування засуджених та осіб, взятих під варту, які заявили про відмову від прийняття їжі, та умови їх тримання визначено Постановою Кабінету Міністрів України №385 від 25.04.2023 р. Так, начальник установи протягом доби з моменту встановлення факту відмови особи від прийняття їжі зобов'язаний особисто провести бесіду з такою особою, скласти «Акт про відмову від прийняття їжі», письмово повідомити керівника закладу охорони здоров'я, що забезпечує медичне обслуговування засуджених осіб, прокурора, членів сім'ї. У разі наявності загрози значного погіршення стану здоров'я особи, яка відмовляється від прийняття їжі, та очевидної загрози її життю лікар закладу охорони здоров'я, готує висновок, що підтверджується відповідними медичними документами, які містять результати лабораторних, інструментальних та інших необхідних досліджень. Після складення висновку начальник відповідної установи у той самий день надсилає у паперовій формі прокурору матеріали, якими обґрунтовується необхідність примусового годування, клопотання про примусове годування особи, яка відмовляється від прийняття їжі, подається прокурором та розглядається слідчим суддею, судом в порядку, передбаченому статтями 206-1 і 539 Кримінального процесуального кодексу України. У п. 14 Порядку примусового годування та умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, які відмовляються від прийняття їжі, наголошується, що примусове годування здійснюється з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) [5].

Практика ЄСПЛ свідчить, що за певних умов примусове годування може вважатися допустимим, якщо воно має чітку медичну мету та єдиною його ціллю є збереження життя людини. Якщо примусове годування здійснюється без належних медичних показань, у жорсткій формі або без поваги до особистості, воно може бути розцінене як грубе порушення прав людини, а саме ст. 3 Конвенції Європейської конвенції з прав людини, яка передбачає заборону катування [6]. Так, у справі «Невмержицький проти України» ЄСПЛ відзначив, що спосіб, у який особу, що оголосила голодування, було піддано примусовому годуванню, не повинен виходити за межі мінімального рівня жорстокості, встановленого практикою ЄСПЛ відповідно до ст. 3 Європейської конвенції з прав людини; годування із застосуванням фізичної сили та фіксації тіла, без анестезії та в умовах приниження, є формою катування [7]. У справі «Яковлев проти України» ЄСПЛ визнав, що медична необхідність примусового годування не була переконливо доведена, процесуальні гарантії були недостатніми через відсутність законодавчого регулювання та неефективний судовий контроль, а реакція держави на протести обмежилася лише примусовим годуванням ув'язнених [8]. Таким чином ЄСПЛ дозволяє застосування примусового годування, проте рішення держави про його застосування має відповідати вимогам передбачуваності, чіткості й пропорційності. ЄСПЛ визначив критерії, які повинні бути враховані при розв'язанні питання про застосування до особи, яка тримається під вартою, заходів примусового годування. Уповноважені державні органи мають переконатися, що:

- а) медична необхідність процедури належним чином установлена;
- б) процедурні гарантії дотримані;
- в) спосіб здійснення примусового годування не виходить за межі неминучого рівня жорстокості [9, с. 44].

Оскільки ці вимоги не закріплені в українському законодавстві, правозахисники пропонують включити їх до ст. 206-1 Кримінального процесуального кодексу України і ч. 3 ст. 116 Кримінально-виконавчого кодексу України в якості необхідних критеріїв при прийнятті державними органами рішення про застосування примусового годування [9, с. 46].

Не менш важливою є актуалізація питання щодо причин, які змушують осіб, які перебувають у місцях несвободи, вдаватися до таких крайніх заходів відстоювання своїх прав та законних інтересів як відмова від прийняття їжі. О. В. Харитонova цілком обґрунтовано звертає увагу, що передбачені законодавством України механізми застосування примусового годування не передбачають конкретного алгоритму дій відповідних посадових осіб в разі виявлення порушень прав особи, що перебуває у місцях

несвободи, які власне і стали причиною оголошення особою голодування [10, с. 508]. У цьому контексті асиметричною видається ситуація, що відповідно до абз. 3 ч. 3 ст. 116 Кримінально-виконавчого кодексу України у випадку відмови неповнолітнього від прийняття їжі начальник установи виконання покарань у разі обґрунтованості зазначених причин відмови засудженого від прийняття їжі має негайно вжити заходів щодо задоволення його законних вимог [3], а щодо повнолітніх засуджених такої вимоги не передбачено. Окрім того дивно виглядає визначена в абз. 2 ч. 3 ст. 116 Кримінально-виконавчого кодексу України мета примусового годування – «гуманне ставлення до особи засудженого, його прав, честі і гідності» [3]. Примусове годування обмежує автономію особи, засудженої до позбавлення волі, в можливості відмовитися від медичного втручання в її організм, тому видається, що гуманне ставлення до особи засудженого, його прав, честі і гідності є скоріше засадою примусового годування, а його метою є усунення очевидної загрози життю особи, спричиненою її добровільною відмовою від прийняття їжі.

Окрім того доцільним вбачається відмежування поняття відмови від прийняття їжі осіб, які перебувають у місцях несвободи, від поняття оголошення такими особами голодування. Відмова від прийняття їжі може бути обумовлена медичними, психологічними або іншими особистими причинами; оголошення голодування є протестом або засобом привернення уваги до певного важливого для особи питання – порушення її законних прав та інтересів, випадків жорстокого поводження тощо. Саме тому алгоритм реагування на такі інциденти має бути різним. Звернемо увагу, що саме особам, які здійснюють протест шляхом оголошення голодування (hunger strikers – англійською), і присвячена проаналізована вище Мальтійська декларація [2].

Підсумовуючи відзначимо, що межа між правомірним і неправомірним примусовим годуванням є дуже тонкою. В Україні процедура примусового годування може застосовуватися до осіб, які перебувають у місцях несвободи, та вважається правомірною, якщо проводиться за медичними показаннями відповідно до рішення суду за участю лікарів і з дотриманням принципів гуманності, передбачуваності, чіткості й пропорційності. З метою вдосконалення захисту прав осіб, які перебувають у місцях несвободи, доцільним вважається розмежування понять відмови від прийняття їжі та оголошення голодування як передумов застосування примусового годування, а також розробка окремих механізмів реагування на зазначені інциденти.

Бібліографічні посилання

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

2. WMA Declaration of Malta on Hunger Strikers. Adopted by the 43rd World Medical Assembly, St. Julians, Malta, November 1991 and editorially revised by the 44th World Medical Assembly, Marbella, Spain, September 1992 and revised by the 57th WMA General Assembly, Pilanesberg, South Africa, October 2006 and revised by the 68th WMA General Assembly, Chicago, United States, October 2017. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-malta-on-hunger-strikers/> (дата звернення: 01.11.2025).

3. Кримінально-виконавчий кодекс України 2003 р. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

4. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

5. Про затвердження Порядку примусового годування та умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, які відмовляються від прийняття їжі: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2023 р. № 385. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2023-%D0%BF#n10> (дата звернення: 01.11.2025).

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.11.2025).

7. Nevmerzhtsky v. Ukraine: Judgment. European Court of Human Rights. 5 April 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%22Nevmerzhtsky%20v.%20Ukraine%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-68715%22%5D%7D> (дата звернення: 01.11.2025).

8. Справа «Яковлев проти України» (Заява № 42010/18). Рішення ЄСПЛ від 08 грудня 2022 р. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i53#Text (дата звернення: 01.11.2025).

9. Альтернативний звіт до Комітету ООН проти катувань щодо виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань за Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Київ, 2025. 80 с.

10. Харитонova О. В. Примусове годування: правові запобіжники катуванню і посягання на людську гідність. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 6. С. 505-508.

K. Yurtayeva, A. Savchuk

Legal and ethical issues of the use of force-feeding.

Abstract: The thesis is devoted to legal and ethical issues of the use of force-feeding. It analyses domestic and international approaches to the use of force-feeding, principles and bases of its use. The work describes degree of development of regulations of the use of force-feeding in domestic legislature and identifies its drawbacks. The authors propose to differentiate the notions of a refusal of food and a hunger strike as preconditions of the use of force-feeding. The authors argue advisability of developing separate mechanisms for legal reacting

to instances of refusal of food and a hunger strikes in regard to persons in places of detention.

Keywords: persons in places of detention, human rights, force-feeding, ethics, hunger strike, respect for individual's autonomy.

Зразок для цитування:

Юртаєва К., Савчук А. Правові та етичні аспекти застосування примусового годування. Пропілеї права та безпеки, 2025. №8. С. 181-184. DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.43>.